

Отримана 23.04.2025

Прорецензована: 19.05.2025

Прийнята до друку: 23.05.2025

Електронна адреса: mykola.zaitsev@oa.edu.ua

DOI: <http://doi.org/10.25264/2312-7112-2025-28-22-25>

Зайцев М. Проблема європейських цінностей як загальнолюдських. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, 2025. № 28. С. 22–25.

УДК 111.12: 165.241

Микола Зайцев

ПРОБЛЕМА ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ ЯК ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ

У статті зроблена спроба показати, що смисловим витоком цінностей є сократівське питання, що є благо? В ранньогрецькій філософії поняття «благо» усвідомлювалось, як причина і мета людських прагнень як регулятив в горизонті якого людина має здійснюватись буттям. Що стосується безпосередньої уваги європейської філософської думки до проблеми цінностей почалася з поставленої Ніцше проблеми переоцінки усіх цінностей.

Акцентовується увага на тому, що цінності формуються в координатах певних культур. Така природа цінностей зумовлює той факт, що говорити про їх універсалістський характер можливо лише відносно. Загальновизнаного переліку «європейських цінностей» немає, як і немає теоретичного обґрунтування їх соціокультурної значущості. Як такі, вони носять швидше описовий характер ніж постають в якості теоретичного конструкту. Так в другій статті Договору про Європейський Союз (1992 р.) зазначається, що основою Союзу є цінності поваги людської гідності, свободи, демократії, рівності, правової держави і дотримання прав людини, включаючи права осіб, що належать до меншин.

Зазначається, що на межі тисячоліть Європа відчутно почала втрачати свій соціокультурний авторитет, а його пріоритетний характер можна говорити лише за традицією на рівні буденної свідомості. Робиться спроба з'ясувати причини девальвації універсалістського характеру європейських соціокультурних цінностей. Зокрема зосереджується увага на двох причинах – міграції носіїв інших культур та глобалізаційних процесах.

Ключові слова: Цінності, європейські цінності, КЦР (Культурно-цивілізаційний регіон), Європа.

Mykola Zaitsev

THE PROBLEM OF EUROPEAN VALUES AS UNIVERSAL VALUES

The article is devoted to an attempt to show that the semantic origin of values is the Socratic question: what is the good? In early Greek philosophy, the concept of "good" was understood as the cause and goal of human aspirations as a regulative horizon within which a person should realize his or her being. The author notes that the direct attention of European philosophical thought to the problem of values began with Nietzsche's problem of reassessing all values.

This leads to the conclusion that values are formed in the coordinates of certain cultures, the semantic content of which is determined by their peculiarities. This nature of values determines the fact that it is possible to speak of their universalist character only relatively. To be more specific, or to classify the entire array of values, we should talk about the individual (individual), special (region, ethnicity, nation) and general (cultural and civilizational centers) levels of values.

There is no universally recognized list of "European values," nor is there a theoretical justification for their socio-cultural significance. As such, they are more descriptive than a theoretical construct. Therefore, it may seem that they are declared rather than substantiated. For example, Article 2 of the Treaty on European Union (1992) states that the Union is based on the values of respect for human dignity, freedom, democracy, equality, the rule of law and respect for human rights, including the rights of persons belonging to minorities. Of course, this is not a complete list. Nevertheless, they are not the result of intellectual research, but are the product of the historical progress of European nations.

The author notes that at the turn of the millennium, Europe began to lose its socio-cultural authority, and its priority character can only be discussed by tradition at the level of everyday consciousness. Accordingly, the universality of the values that matured in its semantic field also began to erode.

The article also attempts to identify the reasons for the devaluation of the universalist character of European socio-cultural values. In particular, the article focuses on two reasons: migration of carriers of other cultures and globalization processes.

Keywords: values, European values, cultural and civilizational region, Europe.

Увага європейської філософської думки до проблеми цінностей почалася з поставленої Ніцше проблеми переоцінки усіх цінностей. «Бунтуючий пророк», як визначають мислителя дослідники, був переконаний, що настав час зайнятися цією проблемою безпосередньо. Отже, питання соціокультурних цінностей, з точки зору Ф. Ніцше, цікавило увесь попередній філософський поступ

опосередковано і залишало поза увагою смисловий вимір проблеми. Але після того як було виявлено і показано залежність характеру різних історичних епох від системи організації цінностей, пробудився значний інтерес до цієї проблеми.

Що стосується її смислового джерела, то таким на нашу думку слід вважати поставлене ще Сократом питання: що є благо? В ранньогрецькій філософії поняття «благо» усвідомлювалось, як причина і мета людських прагнень як регулятив в горизонті якого людина має здійснюватись буттям. В усій системі соціокультурних цінностей античного соціуму поняття «благо» було одним з тих «вічних питань» які протягом усієї європейської історії обговорювались представниками різних філософських напрямків, проте теоретичним підґрунтям його аналітики стала кантівська «Критика практичного розуму» в якій він розвинув уяву про світ належного (*світ цінностей та моральних норм*) який на відміну від світу сущого (*світу предметів, світу того, що є*) замкнений на трансцендентне.

З точки зору І. Канта наявність моралі є свідченням існування трансцендентного блага та притаманній людині уяві про чесноти, як світ належного. Наявність цієї уяви добудовує світ сущого до цілісності.

Взагалі людська діяльність, з точки зору філософа, неможлива без наявності в її структурі належного. Усе це стає теоретичною підставою для висновку, який отримає статус знаменитого категоричного імперативу І. Канта. Суть останнього в тому, що людина як суспільна істота потребує належного, як міри обмеження волюнтаризму.

Теоретичний доробок І. Канта був розвинений неокантіанцями В. Віндельбандом, М. Вебером, К. Мангеймом, Г. Ріккертом та ін. для яких цінності – це критерії відбору фактів в історії, яка, як наука про культуру, описує одиничні події з точки зору незмінного царства цінностей. Останні суть не продукти свідомості, а відкриваються як явища природи. Зокрема Г. Ріккерт зазначав: що про цінності не можна сказати існують вони чи ні, адже як такі вони знаходяться по той бік суб'єкта і об'єкта. За своєю природою вони мають один вимір – значущість. Таке бачення цінностей підводить до усвідомлення їх пов'язаності зі смислами.

Цінності це метакультурні домінанти укорінені в самій природі людини. Апологія цінностей стала смислом кантіанської та неокантіанської аксіології. В літературі подібні уявлення отримали назву трансценденталізму. На противагу неокантіанству який тлумачить цінності як ідеальне буття, буття норми, надособистісне буття, виникли протилежні напрямки вирішення проблеми блага і належного. Розрізнення підходів здійснялось з позиції модальності буття цінностей. Тобто як крок до особистості, або як варіант надособистісного і навіть надприродного існування світу цінностей. Подібну точку зору розробляли Дж. Дьюї, Р. Б. Перрі, К. І. Льюїс тощо.

Наріжним каменем цього підходу стала теза про те, що джерелом цінностей визнавалась біопсихологічна інтерпретація потреб людини, а С. Александер мислив навіть більш радикально в тому плані, що цінності це суть безпосередні факти реальності. В цьому ключі мислили проблему цінностей і З. Фройд, А. Адлер і певною мірою Е. Фром.

Іншим обґрунтуванням буття цінностей стало утвердження їх надособистісного характеру. Загальною назвою цього підходу став персоналістичний онтологізм і розвивався він не лише на інтелектуальному полі персоналізму але й в смисловому полі філософії неотомізму в творах Ж. Марітена та Е. Жильсона. В творах цих філософів реальність цінностей тлумачиться як така, що задана позачасовістю Бога.

Найбільш рельєфно надособистісний характер цінностей проявився в так званому культурно-історичному релятивізмі В. Дільтея, який стверджував приналежність цінностей світу культури. Ігноруючи той факт, що культури, як показав Г. Померанц, виникають в системі коаліції культур В. Дільтей був переконаний, що типи культур виникають поза зв'язком один з одним. Звідси аксіологічний плюралізм, тобто множинність, визначених культурно-історично, ціннісних систем.

Проте найбільш впливовим способом буття цінностей став соціологізм, наріжним каменем якого була «розуміюча соціологія» М. Вебера та структурно-функціональний аналіз Т. Парсонса та С. Клакхона. Проблема цінностей знаходить своє вирішення в теорії соціальної дії як засобу вияву соціальних зв'язків, форм і способів функціонування громадських інститутів.

Цінності продукуються в координатах певних культур, смислова наповненість яких визначаються їх особливостями. Така природа цінностей зумовлює той факт, що говорити про їх універсалістський характер можливо лише відносно. Якщо говорити більш конкретніше, або якщо класифікувати увесь

масив цінностей, то слід говорити про **індивідуально особистісний** (окремих індивід), **особливісний** (регіон, етнос, нація) та **загальний** (КЦЦ – культурно цивілізаційні центри) рівні цінностей. Одним з таких КЦЦ (культурно цивілізаційних центрів) і є Європа. В структурі останнього протягом століть і випродукувались певні соціокультурні цінності, які зважаючи на визначальну роль Європи в історичному поступі людства почали репрезентуватись як універсальні.

Усе зазначене підводить до висновку, що у своїй основі цінності визначаються особливостями певної культури.

Що стосується їх універсалістського характеру то зважаючи на той факт, що в різних культурах цінності мають особливий характер, тому будь-яка спроба сформувати стандарти універсальних цінностей на базі однієї культури неминуче трансформується в диктат морального кодексу однієї культури над іншими.

Стосовно можливості загальноприйнятої концепції цінностей, то вона повинна ґрунтуватися на тій настанові, що «стандарти і цінності мають особливий характер в різних культурах, з яких вони походять, тому будь-яка спроба сформувати постулати цінностей, які ґрунтуються на моральному кодексі однієї культури, перешкоджаючи поширенню подібних декларацій прав людини на людство в цілому...». «В основу слід покласти загальносвітові стандарти свободи і справедливості, які ґрунтуються на принципі, у відповідності з яким ...загальносвітові стандарти свободи і справедливості, які ґрунтуються на принципі, згідно якому ... людина є вільною в тому випадку, якщо вона може жити згідно тому розумінню свободи, яке прийняте в її суспільстві». [4, с. 35].

Відтак дійсність і світ цінностей виявляються пов'язаними смислами, а вузлом цього зв'язку виявляється незмінна загальнолюдська культура, тобто власне людський спосіб буття. В цій системі цінності виконують роль метакультурної домінанти укоріненої в самій природі людини. Усе це складає сутність кантіанської та неокантіанської аксіології і отримало назву трансценденталізму.

Першим варіантом вирішення проблеми буття цінностей став натуралістичний психологізм. Основна теза якого полягала в тому, що джерелом цінностей визнавалась біопсихологічна інтерпретація потреб людини. Відповідно цінності тлумачились як безпосередні чинники реальності.

У наш час проблема цінностей набула особливої гостроти, оскільки ціннісні координати все більше визначають як перспективи поступу країн та народів, так і характер їх відносин. Проте проблема цінностей не має дослідницького консенсусу а тому як і раніше вимагає ґносеологічної уваги. Тож і ми змушені приділити цьому хай і невеличку, проте увагу. Зважаючи на те, що в наявних дослідженнях не спостерігається єдності поглядів на зміст поняття «цінності», то постаємо перед необхідністю визначеності його смислового горизонту.

Так що ж таке цінності та яка їх роль в здійсненні людини буттям ?

Цінності – це понятійні універсалії якими позначають позитивну чи негативну значущість тих чи інших феноменів, що утримують та закріплюють споріднені смисли. В дійсності вони діють як поля взаємності, завдяки чому виконують упорядковуючу та диференціюючу роль в здійсненні людини буттям. [2, с. 219] В смисловому плані цінності, це форми продукування й утримання споріднених смислів.

На цій основі цінності єднають людей, проте вони можуть і покладати межі між ними, формуючи каньйони ворожості та непорозуміння. В координатах споріднених життєвих смислів формуються відповідні життєві світи, закріплюючи на своїх полюсах толерантність та чужість.

Цінності породжуються в структурах певної культури, тобто в смисловому полі певного способу людського буття. Останній, як відомо структурований не лише в певному смисловому просторі й часі, чим виявляє свою історичність.

Те, що звично називають європейськими цінностями являє собою історичний феномен. Їх становлення та утвердження відбувалося впродовж усієї історії Європи. Як визначальний чинник соціокультурного поступу вони формувалися в координатах Просвітницького проекту. Останній окреслив велику епоху європейської культури, що ґрунтувались на раціонально-романтичному розумінні світу. Його волюнтаристично світоглядний активізм, звекторований реальністю життєвого поступу людського буття був «продовженням просвітницьких ідеалів предметно спрямовано формування людини і її світу. Саме в процесах, що практично окреслювали його ідеї виникали соціокультурні феномени, які визначають як «європейські цінності». [3, с.83]

Загальновизнаного переліку «європейських цінностей» немає, як і немає теоретичного обґрунтування їх соціокультурної значущості. Останні носить швидше описовий характер ніж теоретичний

конструкт. Відтак може видатися, що вони швидше декларуються, а не обґрунтовуються. Так в другій статті Договору про Європейський Союз (1992 р.) зазначається, що основою Союзу є цінності поваги людської гідності, свободи, демократії, рівності, правової держави і дотримання прав людини, включаючи права осіб, що належать до меншин. Звичайно, що це далеко не повний їх перелік. Та не зважаючи на це, вони не суть результат інтелектуальних пошуків, а є продуктом соціокультурного поступу європейських народів.

Уже в стародавній Греції та Римі виникли перші паростки цих цінностей, проте на цьому, як і на більш пізніших історичних етапах, вони ще не являють свій універсальний характер. Тут вони дійсно лише паростки, які через століття стануть визначальними характеристиками Європи і значною мірою сприятимуть становленню її як соціокультурної цілісності. Соціокультурного універсалізму зазначені цінності почнуть набувати в смисловому просвітницьких проєктів і досягнуть свого в смисловому полі просвітницьких проєктів і досягнуть свого функціонального впливу в другій половині ХХ ст. Європейський дух протягом століть відіграв революціонізуючу роль в історичному поступі людства.

На межі тисячоліть Європа відчутно почала втрачати свій соціокультурний авторитет, а його пріоритетний характер можна говорити лише за традицією на рівні буденної свідомості. Відповідно і універсальність цінностей, що визріли в його смисловому полі теж почала зазнавати ерозії.

Чим зумовлена така ситуація? Причин можна назвати декілька, проте звернемо увагу на дві: міграція в її кількісних і якісних проявах і глобалізація, яка значною мірою, як у своїх позитивах так і негативах, помітно визначає соціокультурну фізіономію людства.

Потужні міграційні потоки суттєво змінюють культуру та діяльність транснаціональних компаній – цього суб'єкта глобалістських тенденцій поступово, але суттєво трансформують соціокультурну матрицю Європи наріжні принципи якої (порядок, раціоналізм, діяння) все більше і більше розмиваються. [1] Європа все більше не стільки покладає свої порядки, скільки переймається можливістю не перешкоджати реалізації чужих, пояснюючи це толерантністю та піднімаючи останню на рівень соціокультурної цінності.

Важливість бути толерантним, часто обертається проблематичністю бути собою. Відтак культурно-національна основа, з якої проростали у свій час і на якій утверджувались соціокультурні цінності Європою. Водночас помітним стало і те, що взяті в культурній візії вони не суть універсальні. Питання в тому, що в інших культурах поняття гідності, свободи, рівності, прав людини, цінності індивідуалізму, тощо має свою специфіку і не завжди узгоджується з їх європейським смисловим наповненням. Те саме стосується і глобалізаційних процесів. Вони руйнують визначальний вплив національно-державницьких утворень на соціокультурні процеси в цілому і становлення соціокультурних цінностей зокрема.

Усе це не може не позначитись на такій характеристиці європейських цінностей як універсальність. Її ерозія стала настільки відчутною, що висловлюються думки стосовно їх кризи. Остання визначається не зовнішніми чинниками, а внутрішнім станом речей в Євросоюзі. Криза цінностей – це європейське питання. Світ принципово змінився, в крайньому разі, змінюється і повниться новими викликами, на які Європа не має відповідей. Відтак питання універсальності її цінностей питання відкрите. До того ж саме поняття «соціокультурні цінності» не універсальне в своїй дієвості.

Література:

1. Зайцев М. О. *Особистісне буття в смисловому полі європейської культури*. Київ: Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. 200 с.
2. Нестеренко В. Г. *Вступ до філософії: онтологія людини*. Київ, 1995. 336 с.
3. *Феномен української культури: методологічні засади осмислення*. Київ: Фенікс, 1996. 478 с.
4. Statement on human rights submitted to the Commission on Human Rights. United Nations, by the Executive Board. American Anthropological Association. *American Anthropologist*. Nr 49. 1947. P. 541.